

Kelemen Gábor
Magyar írók angol fordítója
Tim Wilkinson emlékére

73 éves korában, 2020. szeptember 16-án egy otthonához közeli londoni kórházban meghalt a briliáns műfordító, Tim Wilkinson. A barátai által Timónak hívott Wilkinson elsősorban Kertész Imre műveinek a művészi színvonalat csorbítatlanul megőrző angolra fordításával lépett a halhatatlan fordítók társaságába.

Nem könnyű elnyerni a Nobel-díjat, melyet eddig az irodalomban magyarként egyetlen ember, Kertész Imre kapott meg. Ám legalább ennyi erőfeszítést, energikus és kitartó munkát igényel elérni azt, hogy néhány napra a világ hírcsatornáinak címlapjára a vezető hírek közé került művész iránti nemzetközi érdeklődés, a hirtelen jött siker tartósan fennmaradjon.

Míg Kertész 2002-ben kapott, régóta várt irodalmi Nobel-díja a magyar kultúrához tartozás büszkeségét gerjesztette a világ magyarságában, s a magyar zsidóságban, addig Tim Wilkinsont ez az esemény elsősorban annak az ügynek a szolgálatában erősítette meg, melynek ötven éves korában vált elkötelezett hívévé. A főként a gyógyszerészeti iparban (a Roche cég tudományos munkatársaként 19 évig Londonban, majd két és fél évig Svájcban, végül – egy másik farmakológiai vállalatnál – pár évig Hollandiában) dolgozó Wilkinson az ötödik évtized küszöbéhez érve rálépett arra az útra, melyre ifjúkorától fogva készült; a szabadúszó műfordító hivatását választotta. Kertész Imre írásai iránti érdeklődése már gyógyszeripari pályafutásának utolsó szakaszában magasra szökött. A korabeli irodalom termésére kíváncsi Wilkinson rendszerint a könyvesboltok polcain böngészve választott magának olvasmányokat. A megbízásoktól független, csak úgy a maga kedvtelésére fordítás szokását akkor is megőrizte, amikor a magyar literatura angol nyelvterületen történő befogadását fellendítő fordítási irodalom kiemelkedő képviselőjévé vált. Hágai munkavállalása ideje, könyvesbolti kalandzásai során 1995-ben akadt kezébe az első hollandra lefordított és kiadott, *Kaddis a meg nem született gyermekért* című Kertész-kötet. Lévéen szinte mámorosan mohó olvasó, mivel nem találta a könyv ma-

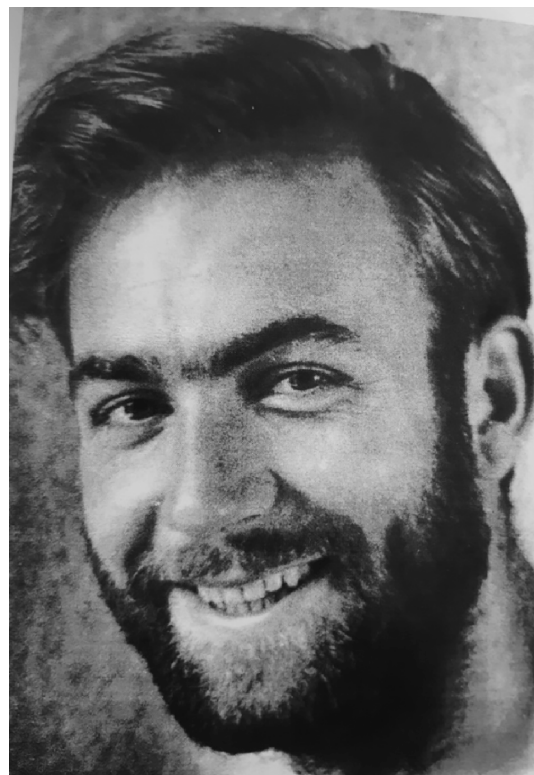

**Tim Wilkinson 24 évesen Budapesten.
Kezd beletanulni a magyarba**

gyar példányát, addig is, amíg megszerezte, először a holland, majd a beszerzett 1992-es német kiadásból kezdte angolra fordítani a regényt. Ugyanígy járt a *Gályanaplóval* is, melyet a magyar példány elérhetőségének hiányában szintén – az 1993-as kiadásban – németül kezdett el olvasni. 1997-re, mire egy amerikai páros jóvoltából megjelent a *Kaddis* első angol fordítása, Wilkinson már hozzájutott az eredeti magyar nyelvű szöveghez is. A hibáktól hemzsegő, nehézkes és körülményes megfogalmazású angol fordítás megbotránkoztatta. A fordítói baklövések egyik illusztris példája az, amikor a „Főméltóságú Kormányzó Úrnak tisztelt férfiú mellképe díszlett, tengernagyi sapkában” mondatrészben a fordítók a tengernagyi sapkát, *tenger nagyságú kalapnak* fordították, vagyis – nem ismerve fel

Tim édesanyja, Eva (Popper) Wilkinson (1926-2016)

Tim édesapja, Peter Wilkinson (1925-2003)

Tim anyai nagyanyja, Popperné
Lukács Mária – Mici néni (1887-1980)

Tim anyai nagyapja,
Otto Popper (1883-1968)

Tim anyai dédapja, Lukács József (1855–1928)
bankár, mecénás

a *tengernagy* fogalmát – azt tenger nagyságúként ültették át az angolba. (*Hat as large as the sea.*) A fordítónak megfelelően kell értenie az eredeti nyelvet, ismerni az adott kultúrát, a saját anyanyelvén pedig szépen, választékos stílusban kell írnia, állította Wilkinson. Egyébként a fordító nem segíti az ügyet, jelen esetben a kortárs magyar irodalom remekműveit egy milliárdos olvasótábor számára hozzáférhetővé tételének ügyét. Wilkinson nem elégedett meg azzal, hogy tételesen felsorolja a „bántóan pocsek”-nak és „halva születettnek” nevezett melléfordításokat, továbbá az egyes szövegrészeket önkényesen kihagyó eseteket, hanem előállt a saját, 2004-ben megjelent újrafordításával.

Az 1947. február 9-én született Wilkinson szép-irodalmi fordítói tehetsége nem a semmiből pattant ki. 1971 óta foglalkozott módszeres fordítással. Eleinte magyar szakszövegeket plántált át angolra, majd – mintegy hobbiból – történelmi munkákat. Noha édesanyja családi gyökerei Budapestre vezetnek, Tim első magyarországi útjára nem rokonlátogatás, hanem egy levelezőtársi ismeretség révén került sor 1964 augusztusában. E látogatás során két hetet töltött egy balatonfüredi üdülőben, ahol meg-

ismerkedett az Orkán nevű rockegyüttes vezetőjével, Kertész Jánossal. Londonba visszatérése előtt Budapesten meghallgatta a zenekart, s megismerte János húgát, Irént. Irénnel való találkozására „végzetesnek” bizonyult. 1966-tól levelezni kezdtek. Tim a következő évek során, 1968-ban, majd 1969-ben tett még két rövid látogatást Budapesten, majd a következő évben immár kérőként jelent meg. 1970. október 3-án házasodtak meg a fasori református templomban. Nem kevés nehézség árán – a korábban Lukács György nevelt fia, Jánossy Lajos által vezetett – Központi Fizikai Kutatóintézetben kapott állást angol nyelvű lektorként. Irén szüleinél laktak. Innen tette napi hosszú utazásait a Szabadság-hegyre, hétféteken pedig, ahogy belejött a magyar nyelvbe, másod- és harmadállásban dolgozott fordítóként. Dacára annak, hogy egykori munkahelyén jó hangulatban teltek a napok, nem látott esélyt arra, hogy a közelebbi jövőben lakáshoz jusson. 1973 áprilisában visszatért Londonba, ahova hamarosan a Zeneakadémián ének- és zene tanári képesítést szerző felesége is követte. Irén aztán 1984-ben Londonban nyert etnomuzikológus mester-, majd 1994-ben PhD-fokozatot.

Előbb Északnyugat-Londonban éltek, majd az egyetemhez – ahol Irén tanított – közeli Délkelet-London Lewisham nevű kerületében telepedtek le 1991-ben. Tim – nem számítva a svájci és hollandiai munkavállalást – ott élt haláláig. Az elkövetkező jó két évtized a fordítói hivatásra való felkészülés hosszú időszakának tekinthető, melyben a kenyérkereső munka rutinja élesen elvált a következetes szigorú és szenvedélyes témaválasztásokkal kombináló szabadidős kedvteléstől. Noha évek óta készült a karrierváltásra, csak az 1990-es évek közepétől kezdett rendszeresen Budapestre utazni, s kapcsolatba lépni az addig csupán műveikből ismert írókkal. Az 1999-es Frankfurter Könyvvásár atmoszférája és találkozásai megadták a végső lökést az új egzisztenciális elköteleződésbe ugráshoz, ahhoz, hogy létezését a szakadatlan és átszellemítő fordításnak szentelve alakítsa ki új életvitelét.

Könyvnyi terjedelmű angol műfordításai az ezredfordulótól kezdtek megjelenni. Nemcsak a *Kaddiw*, de a *Sorstalanság*ot is újrafordította. Fordításának páratlan értékére előbb Kertész Imre második felesége, a 14 éves korától több mint harminc éven át Chicagóban élő, angolul makulátlanul beszélő Magda figyelte fel, majd az angolul keveset tudó nagy író is. Hamarosan Wilkinson vált Kertész könyveinek leghitelesebb és elsődleges fordítójává. Az ő fordításában jelent meg *A kudarc*, a *Felzámolás*, a *Detektívtörténet*, a *K. dosszié*, a *Nyomkereső* és *Az angol lobogó*.

Tim a szülei és öccseivel Sheffieldben

Timót 2005-ben a PEN America központ tüntette ki fordítói díjjal a *Sorstalanság (Fatelessness)* hiteles angol nyelvű tolmácsolásáért. Ez volt az első magyarból fordított mű, mely megkapta – az 1963-tól létező – évente egy fő számára odaítélt elismerést. (A PEN a poéták, esszéisták, novella/regényírók szavak kezdőbetűiből képzett betűszó.) Azóta, 2018-ban még egy magyarról fordító, Szabó Magda *Katalin utca* című könyvét angol nyelvbe átültető Len Rix részesült ebben a kitüntetésben.

A korabeli magyar irodalom számos írója Wilkinsonnak köszönheti kiemelkedő művük megjelenését a legismertebb világnyelven. Ezek közé tartozik Zilahy Péter *Az utolsó ablakzsiráf* és Földényi F. László *Melankólia* című könyve. Lefordította Krasznahorkai László *Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó* című regényét. Hozzájárult ahhoz, hogy többek közt Bartis Attila, Kukorelly Endre, Latzkovits Miklós, Márton László, Parti Nagy Lajos, Podmaniczky Szilárd és Tóth Krisztina művei kitörjenek a nyelvi elszigeteltségből. A határon túli magyar szerzők közül a marosvásárhelyi Láng Zsoltot, az újvidéki Végel Lászlót és az Ungváron élő Berniczky Évát vitte közelebb az angol nyelvű olvasótáborhoz. Fordított Esterházy Pétertől, Nádas Pétertől és Szép Ernőtől is. Kimagasló teljesítménye az első évszázad zsidó életét, a zsidó sors fogva tartó erejét annak korabeli centrumaiban megjelenítő, a történelem első zsidó gettóját felidéző Spiró György *Fogságának* fordítása. Fordítói oeuverjében jelentékeny helyet kaptak zsidó témákkal foglalkozó, illetve magyar-zsidók által írt művek. Ide tartozik Karády Viktor *Zsidóság Európában a modern korban* című könyve. Több ilyen tárgyú munkából adott közre részleteket, így például egy Ma-

gyarországról Izraelbe települt anya lányának küldött leveleit magában foglaló, Forgách András által írt levélregényből, a *Zebuzéből* is. Élete utolsó monumentális vállalkozása az anyai ágon zsidó származású, s az esküvő napján kikeresztelkedő zsidó lánnyal házasodó Szentkuthy Miklós módfelett gazdag életművének fordítása. A kritikusok, nem függetlenül a remek fordítástól, már az életműkiadás első kötetére, a *Széljegyzetek Casanovához* című könyvre is felfigyeltek. Ezt követte *Az egyetlen metafora* felé, majd a *Prae*, aztán a *Szent Orpheus Breviáriuma II. Fekete reneszánsz*. Wilkinsonnak, akit beválasztottak a Contra Mundum Kiadó által megjelentetett Hyperion folyóirat szerkesztőbizottságába, nemcsak a Szentkuthy fordítással voltak tervei, hanem kétszámjegyű listája volt azokról a kortárs magyar írókról, akiket még fel akart venni fordítói projektjébe.

A fátum azonban közbeszólt. A 2006-tól betegeskedő Timo állapota 2015-re nagymértékben romlott. A gyógyíthatatlan betegség gátat vetett Tim fordítói talentuma további kibontakozásának. Fél évig tartó kórházi kezelés után ugyan hazatérhetett a lakásába, azonban gyakorlatilag ágyhoz kötött maradt, s a látása is erősen megromlott. Magam 2017-ben találkoztam vele először, amikor meglátogattam lewishami otthonában, ahol feleségével, Irénnel élt. Tim derűje, bizakodása, s a méltóság, ahogy mozgáskorlátozottságát viselte, mély tiszteletet ébresztett bennem. Irén odaadó, gyengéd figyelme, törődése, humora és vidámsága békés, harmonikus atmoszférát vitt a szinte mindenütt könyvektől roskadozó polcokkal és köztük néhány képpel díszített hajlékukba. Híres nagybátyjáról, a kommunista filozófus Lukács Györgyről szerettem volna Timóval beszélgetni, azonban hamar kiderült, hogy Lukács nem tartozik Timo kedvelt rokonai közé. Ez a téma egyenesen fárasztotta. Annál szívesebben beszélt viszont a kortárs magyar irodalomról. E tárgykör őt és Irént egyaránt felvillanyozta. Mikor megkérdeztem, mit hozhatnék neki Magyarországról, azt mondta, legjobban a magyar írók hangoskönyvei érdeklik. Mivel az olvasás már nehezebbé esett, hangfelvételtől élvezte kedvenc irodalmát. Amit Timóról e megemlékezésben írok, azt zömében tőle és Iréntől tudom, tehát elsőkézből. Utolsó találkozásunkkor azzal búcsúzott, hogy a napi négyszeri fizioterápia hatására az év végére már robbogva fog sétálni a környéken. A következő látogatással azonban elkéstem. Mire – a COVID-19 járvány miatti korlátozások közepette – oda jutottam, hogy felkeressem az új lakásban, amelybe áprilisban költöztek, már csak Irén gyászában tudtam osztozni.

**Kertész Magda, Kertész Imre,
Wilkinsonné Kertész Irén és Tim Wilkinson
2006-ban a magyar nagykövetségen Londonban**

Próbáltam megérteni, hogy mi inspirálta és hajtotta Timót. Az olvasott szerzők látás- és gondolkodásmódjába való belehelyezkedés szemmel láthatóan fordítóművészi kíváncsiság forrása és kaland volt a számára. Érzékelni a kontextust, az eredeti szöveg kulturális légkörét, hitelesen megragadni és kifejezni az élményeket, s mintegy újrateremteni azokat egy másik nyelv közegében. Az egészet csak az érti, aki nemcsak tudja, hogy a mondat több és más, mint a szavak összessége, de – mindkét nyelvben otthonosan mozogva – pontosan ismeri a mondatokat árnyaló mellékjelentéseket, s a szavak átvitt értelmét. A fordító maga is alkotóművész, aki a másik nyelv közegében eredeti módon kreálja újra, s igazítja a fordítás nyelvéhez az átültetett szöveget. Timo fordításait olvasva ébredtem rá arra, hogy a fordító nem kevésbé művész, mint azok a színészek, dramaturgok és rendezők, akik színpadra viszik a művet. A legtöbbször homályban maradó fordító bizonyos mértékben magányos átültető és megismertető alkotó. Noha a fordító az új nyelvre átplántált szöveg minden mondatába beledolgozza magát, az olvasó többnyire nem emlékszik a fordítóra, csak a szerzőre. Pedig az ő átalakító, más nyelvben újraformáló munkája nélkül nem élvezhetné az olvasmányt. Timo igazából kincskereső és hódító volt. A kortárs magyar irodalom kincseinek számottevő hányadát kutatta fel, s tette megérthetővé és az eredeti művel azonos mértékben élvezhetővé az angolul olvasó közönség számára. A lefordított művek aztán behatoltak a nemzetállamok feletti euroatlanti kultúra világába, s hozzájárultak a magyar irodalom világirodalomba történő szerves betagoledásához.

Habár Timo sosem hivatkozott jeles felmenőire – róluk még közeli ismerőseinek sem beszélt –, személyiségének teljesebb megértéséhez, úgy vélem, mégis szükség van családi háttérének és örökségének rövid áttekintésére. Dédnagyapja a magyarzsídó self-made man tipikus alakja a szegénységből küzdötte fel magát a Hitelbank igazgatói székébe, s vált a magyar banktőkések egyik vezető személyiségévé. Mindemellett kiterjedt mecénási tevékenységet folytatott. Nemcsak jelentős pénzt áldozott a művészet támogatására, de fiatal művészeket foglalkoztatott házitanítóként és óraadóként gyermekei számára. A Gellérthegy villanegyedében lévő házában kapott lakást Bartók Béla, aki Timo nagyanyját, Micit korábban összhangzattanra tanította. Mici akkoriban Popper Dávidtól, a kor legnagyobb csellistájától vett zeneórákat. Házitanítóként lakott náluk az elsőrangú esszéista, Gyergyai Albert. Thomas Mann, a kor Közép-Európában mindenkinél magasabbra helyezett írója kétszer is vendége volt a Lukács-háznak, melynek lelke, második házasságáig, Mici volt. Mici – Gyergyai megemlékezése szerint – „szinte észrevétlenül kormányozta a házat, ő tárgyalt a személyzettel, ő irányította a gyermekek nevelését [...], ő foglalkozott az állandó és átmeneti vendégek jólétével” (*Egy barátságos ház története*). Mici egy Popper Dáviddal megegyezően, szintén Prágából származó Popperhez, Ottóhoz ment másodsorú férjhez, aki a Duna-bizottság különböző országaiban dolgozott. Mici és Ottó lánya, Éva – Timo édesanyja – Pozsonyban született. Popperék a II. világháború előtt Londonba menekültek. Éva egy egyetemi színjátéskörben Londonban ismerkedett meg későbbi férjével, a brit Peter Wilkinsonnal. Az egyetem elvégzése után Sheffieldben kaptak állást, Tim azonban még Walesben született, ahova a családot a háború kapcsán Londonból kitelepítették. Timo Sheffieldben nőtt fel, majd a liverpooli egyetemen végzett biokémikusként. Közben gyakorta eljárt Londonban élő nagyanyjához, akivel hosszasan beszélgettek irodalomról és kulturális kérdésekről. Különösen sok alkalma volt erre 1968-as végzése után, amikor Weybridge-ben dolgozott egy vegyészeti vállalatnál. Innen ment Budapestre, abba a városba, melynek felvirágoztatásában dédapja valaha figyelemre méltó szerepet játszott. Lukács József szellemi örökségét, csodálatra méltó jóságát, amiből – Gyergyai szerint – a leánya örökölt a legtöbbet, Mici és Éva továbbadták Timnek. Timo megbecsülte és hű maradt mind a magyarországi, mind pedig a brit őstől kapott örökségéhez. Páratlan fordítói teljesítménye egyaránt gazdagítja a brit és magyar irodalmi kultúrát.